

Production of meat and meat products in Azerbaijan: current situation and development trends

Yunus Sadigov

Associate Professor, PhD in economics, leading research fellow,
Institute of Economics of National Academy of Sciences of Azerbaijan

E-mail: y.sadikhov@mail.ru

<https://orcid.org/0000-0002-7306-6495>

Abstract. The meat and meat production sector is one of the important industries for ensuring the food security of the country and enhancing the food security of the population. The development of this sector is also of particular importance in terms of developing the non-oil sector and reducing the country's dependence on imported food. The article analyzes and evaluates the current state of production and processing of meat in Azerbaijan, provides information and recommendations on development prospects. At the same time, showing the directions for the development of meat and meat products processing, it is substantiated that this is one of the activities with an economic effect among agricultural products due to its profitability. The need to launch enterprises for processing meat and meat products and modern meat processing enterprises in the country is emphasized. Livestock development, including meat and meat products, has been identified as a priority area for improving competitiveness and efficiency in Azerbaijan's non-oil sector.

Keywords: livestock, sausages, meat production, poultry, meat products, beef cattle, breeding animals, imports, agricultural insurance.

JEL Q10, Q13; **UDC** 338.012

To cite this article: Sadigov Y. (2021). Production of meat and meat products in Azerbaijan: current situation and development trends. *Economic Growth and Social Welfare*, Issue III, pp. 19-29.

Article history: Received – 01.07.2021; Accepted – 30.09.2021.

Azərbaycanda ət və ət məhsulları istehsalı: mövcud durum və inkişaf istiqamətləri

Yunus Sadıqov

i.f.d., dosent, aparıcı elmi işçi, AMEA İqtisadiyyat institutu,

Azərbaycan. E-mail: y.sadikhov@mail.ru

<https://orcid.org/0000-0002-7306-6495>

Annotasiya. Ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi və əhalinin ərzaq təminatının gücləndirilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edən sahələrdən biri ət və ət məhsulları istehsalı sektorudur. Bu sektorun inkişafı həm də müasir dövrdə ölkədə qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi və ölkənin idxal ərzaq məhsullarından asılılığının azaldılmasının təmin edilməsi baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Məqalədə Azərbaycanda ət istehsalı və onun emalının mövcud vəziyyəti təhlil edilərək qiymətləndirilmiş, inkişaf perspektivinə dair məlumat və tövsiyələr təqdim olunmuşdur. Eyni zamanda ət və ət məhsulları emalının inkişaf istiqamətləri göstərilməklə, rentabelliyyə görə kənd təsərrüfatı məhsulları içərisində iqtisadi effekti olan fəaliyyət növlərindən biri olduğu əsaslandırılmışdır. Ölkədə ət və ət məhsullarının emalı müəssisələrinin, müasir ət kombinatlarının işə salınmasının zəruriliyi göstərilmişdir. Azərbaycanın qeyri-neft sektorunda rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi və səmərəliliyin artırılması istiqamətində heyvandarlığın, o cümlədən ət və ət məhsulları istehsalının inkişafı prioritet sahə kimi göstərilmişdir.

Açar sözlər: heyvandarlıq, kolbasa, ət istehsalı, quş əti, ət məhsulları, ətlik cins mal-qara, damazlıq heyvanlar, idxal, aqrar sığorta.

JEL Q10, Q13; UDC 338.012

Məqaləyə istinad: Sadıqov Y. (2021). Azərbaycanda ət və ət məhsulları istehsalı: mövcud durum və inkişaf istiqamətləri. *İqtisadi Artım və İctimai Rifah*, № 3, səh. 19-29.

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 01.07.2021; qəbul edilib – 30.09.2021.

Giriş/ Introduction

Azərbaycanda heyvandarlığın tarixi çox qədimdir. Ancaq ötən illərdə heyvandarlıq sahəsi əsasən ekstensiv üsulla inkişaf etdirilmiş, heyvanların yemlənməsində daha çox kəndətrafi örüş və otlaq sahələrinə, başqa sözlə təbii yemləməyə üstünlük verilmişdir. Buna baxmayaraq heyvandarlıqda qazanılmış zəngin təcrübə, uzun illər yaranmış və möhkəmlənmiş ənənə, kəndlilərin tarixən heyvandarlığa bağlılığı meyli hazırda bu sahənin inkişafı üçün böyük imkanlar yaradır.

Azərbaycanın müstəqillik əldə etdiyi ilk dövrlərdə kənd təsərrüfatının bir çox sahəsi kimi, heyvandarlıq sahəsi də tənəzzülə uğramağa başladı. Mal-qaranın baş sayı və ölkədə heyvandarlıq məhsullarının istehsalı kəskin sürətdə azalmağa başladı.

Məlum məsələdir ki, heyvandarlığın inkişafı ölkə əhalisinin ət və süd məhsullarına olan tələbatının ödənilməsində böyük rol oynayır. Bu sahənin inkişaf etdirilməsi üçün potensial

böyükdür və bununla əlaqədar hazırda bir çox işlər həyata keçirilir. Əsas problem mövcud mal-qaranın cins tərkibinin yaxşılaşdırılmasıdır ki, bu məqsədlə xaricdən müxtəlif cinslərə aid yüksək məhsuldar heyvanlar gətirilərək lizinq yolu ilə fermerlərə satılır. Bu cinslərə ətlik cins olan Aberdin-anqus, Hallovey, Şarole və Limuzin kimi cinsləri misal göstərmək olar. Eyni zamanda ailə-kəndli və fermer təsərrüfatlarında çoxlu miqdarda mələz və yerli, az məhsuldar heyvanlar da saxlanılır ki, dövrü olaraq bu heyvanların təmiz qanlı damazlıq heyvanlarla və ya məqsədli formada yetişdirilmiş mələzlərlə əvəz etmək zəruridir və bu məqsədlə damazlıq işləri aparılır.

Azərbaycanın ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi və əhalinin ərzaq təminatının özünütəminatması baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edən əsas sahələrdən biri ət və ət məhsulları istehsalı sektorudur. Eyni zamanda müasir dövrdə ölkədə qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi və ölkənin idxal ərzaq məhsullarından asılılığının azaldılmasının təmin edilməsi baxımından bu sahənin inkişafının böyük əhəmiyyəti vardır.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli 1138 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsi”ndə müəyyən edilən strateji hədəflərə nail olunması, habelə maldarlığın intensiv texnologiyalar əsasında inkişaf etdirilməsi, heyvan mənşəli məhsulların istehsalı və emalında “dəyər zənciri” prinsipinin tətbiq edilməsi, müasir dünya təcrübəsinin respublikada tətbiqinin genişləndirilməsi yolu ilə iri heyvandarlıq komplekslərinin, ailə-kəndli və fermer təsərrüfatlarının yaradılması, dünyada mövcud olan mütərəqqi təcrübələrdən istifadə edilməklə öyrüş və otlaqların məhsuldarlığının qorunub saxlanması və artırılması, bu sahələrdən istifadə etməklə heyvandarlıqda yarımintensiv və intensiv saxlama, parsel formasında bölgü aparmaqla mədəni otlaq yaratma təcrübəsinin respublikada tətbiq olunması zəruri məqsədə çevrilmişdir (SYX, 2016).

Bu məqsədlə “Azərbaycan Respublikasında 2019-2023-ci illərdə heyvandarlığın intensiv inkişaf etdirilməsinə və öyrüş-otlaq ərazilərinin səmərəli istifadə olunmasına dair Dövlət Proqramı” hazırlanmışdır (HİİDP, 2018).

Dövlət proqramında ölkədə yem bitkilərinin əkin sahələrini genişləndirməklə möhkəm yem bazasının yaradılması heyvandarlığın inkişaf etdirilməsində vacib məsələlərdən biri kimi göstərilmişdir. Xüsusilə, yem istehsalını artırmaq məqsədilə təbii yem bazası olan otlaqların yaxşılaşdırılması üçün real tədbirlər həyata keçirilməklə, mal-qaranın tam qiymətli balanslaşdırılmış yemlərlə yemləndirilməsinin ümdə məsələ olması və buna nail olmasının mümkünlüyü göstərilmişdir.

Əsas hissə / Main Part

Ədəbiyyatların təhlili

Lisitsinin (2008) “Ət emalının nəzəriyyəsi və praktikası” kitabında ətin keyfiyyətinin müəyyənləşdirilməsinin nəzəri və praktiki əsasları izah olunur və onun həm Rusiyada, həm də xaricdə hazırlanmış və tətbiq olunan səmərəli emal üsulları təsvir olunur.

Mehdiyevin (2017) “Azərbaycanda ət və ət məhsulları istehsalı sektoru: problemlər və perspektivlər” (kolbasa və kolbasa məmulatları timsalında) adlı araşdırmasında əsas məqsəd ölkədə ət və ət məhsulları istehsalı sektorunun müasir inkişafı vəziyyətinin öyrənilməsi, sektorun inkişafına mane olan problemlərin aşkara çıxarılması və onların aradan qaldırılması istiqamətində tövsiyələrin işlənilməsi olmuşdur. Həmçinin Azərbaycanda ət və ət məhsulları bazarının mövcud durumu, yerli istehsal və idxalın vəziyyəti qiymətləndirilib, habelə sektorda son illər müşahidə olunan inkişaf meyilləri aşkarlanmışdır.

İbrahimov (2016, s.397) “Aqrar sahənin iqtisadiyyatı” adlı monoqrafiyasında göstərmişdir: “Emal müəssisəsinin təşkili və dayanıqlı inkişafı ərazilərdə xammal ehtiyatlarının təsiri ilə formalaşır. Emal müəssisələrinin yerləşdirilməsi əslində xammal ehtiyatlarına yaxınlaşdırılır. Bununla yanaşı, ət, süd emalı müəssisəsinin iri şəhərlərdə Bakı, Gəncə, Sumqayıt şəhərlərində yerləşdirilmişdir və ət-süd tələbatın ödənilməsi əsasən tədarük hesabına təmin edilir”.

“Azərbaycanda aqroemal sahəsinin müasir vəziyyəti və inkişaf perspektivləri” adlı

monoqrafiyada göstərmişdik ki, heyvandarlığın cins tərkibinin yaxşılaşdırılması məqsədi ilə damazlıq işinin inkişaf etdirilməsi istiqamətində tədbirlərin davam etdirilməsinə çox ehtiyac vardır (Sadıqov, 2018).

Əliyevin (2019) “Klasterlər: Beynəlxalq təcrübə və innovativ inkişaf” monoqrafiyasından belə nəticəyə gəlmək olar ki, heyvandarlıq müəssisələrinin, fermerlərin müasir tipli ət emalı müəssisələri ilə klaster qurumlarının altında birləşməyi ət istehsalı və emalının inkişafında böyük rol oynaya bilər. Bu təcrübədən inkişaf etmiş dünya ölkələrində uğurla istifadə edilir. Heyvandarlıq və emal müəssisələrinin bir çətir altında olması hər şeydən öncə istehsalın artmasına, keyfiyyətin yüksəldilməsinə, əlavə dəyər zəncirlərinin yaranmasına ümumi maraq oyadardı.

Quliyev (2015) “Aqrar iqtisadiyyat” və Aliyev (2008) “Qloballaşma şəraitində aqrar sahənin dayanıqlı inkişafının təmin olunmasının sosial-iqtisadi problemləri” monoqrafiyalarında kənd təsərrüfatı istehsalının sənaye təməli üzərində qurulmasının zəruri edən kənd təsərrüfatı məhsulları emal sənayesi üzrə müəssisələrin yaradılması, iqtisadi əlaqələrdə mübadilə və sosial-iqtisadi münasibətlərinin inkişafı, ölkədə həyata keçirilən transformasiya xarakterli islahatlar və bu sahə üzrə əsaslı dəyişikliklərin gerçəkləşməsinə göstərmişlər.

Metodologiya

Tədqiqat prosesində statistik informasiyaların sistemli təhlili, müqayisə, analitik ümumiləşdirmə təhlil metodlarından istifadə edilmişdir.

Nəticələr və müzakirə

Ət istehsalının mövcud durumu və inkişaf istiqamətləri

Dünya üzrə hər il 342 mln. tondan çox ət istehsal olunur. Ən iri həcmdə ət istehsalçısı olan Çin, ABŞ, Braziliya, Rusiya dünyanın öndə gedən ölkələri sayılırlar.

Cədvəl 1. Dünya ölkələri üzrə ət istehsalı göstəriciləri (2018-ci il)

		Cəmi ət istehsalı, min tonla	Adambaşına düşən ət istehsalı, kq.-la
1	Çin Xalq Respublikası	88156	63,2
2	ABŞ	46833	142,9
3	Braziliya	29341	140,0
4	Rusiya	10629	72,4
5	Almaniya	8189	99,0
6	İspaniya	7028	150,6
7	Türkiyə	3668	45,4
8	Ukrayna	2383	56,4
9	Özbəkistan	1206	36,9
10	Qazaxıstan	1051	57,5
11	Azərbaycan	326	32,9
12	Türkmənistan	310	53,0
13	Qırğızıstan	230	36,4
14	Ermənistan	108	36,4
15	Tacikistan	108	12,1

Mənbə: BMT-nin Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatı

Cədvəl 1-dən göründüyü kimi inkişaf etmiş ölkələrdə adambaşına ət istehsalı daha yüksəkdir. Bu əsasən heyvandarlıq sahəsində olan məhsuldarlıq göstəricilərinin yüksək olması ilə əlaqədardır. MDB ölkələri arasında Azərbaycan hər nəfərə düşən ət istehsalına görə təkə

Tacikistandan irəlidir. Bunun əsas səbəbi ölkədə mövcud sürüdə az məhsuldar olan yerli cinsdən olan heyvanların üstünlük təşkil etməsidir (OECD, 2018).

Azərbaycanda illik ət istehsalı hər şərti mal-qara hesabı ilə 50-52 kq təşkil edir. Müqayisə üçün bildirək ki, bu rəqəm Danimarkada 230 kq, Baltik ölkələrində isə 150-160 kq təşkil edir. Həmin ölkələrdə əldə edilən uğurların əsasını innovasiya texnologiyaları, kooperativləşmə, araşdırma-inkişaf etdirmə, markeinq strategiyaları, uzunmüddətli, davamlı aqrar siyasət təşkil edir. Ədalət naminə qeyd etmək lazımdır ki, son illər aqrar sahənin inkişafı üzrə qəbul edilmiş normativ-hüquqi aktlar, dövlət proqramları özündə aqrar siyasətin özəyini birləşdirmişdir. Lakin bununla bərabər bu sahədə görüləsi işlər çoxdur.

Cədvəl 2. Heyvandarlığın əsas göstəricilərinin dinamikası

Göstəricilər/ illər	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019
Mal-qara (min baş)	2315,8	2613,7	2708,3	2698,5	2672,9	2658,8	2646,6
Qoyun və keçilər (min baş)	7488,8	8331,2	8645,4	8677,1	8614,8	8454,3	8304,1
Donuzlar (min baş)	22,9	5,3	6,1	5,2	4,4	4,9	5,5
Quşlar (min baş)	18253,3	22041,6	28851,7	27559,4	28009,5	30473,4	30498,4
Ət istehsalı (min ton)	198,0	244,9	298,6	302,2	316,8	326,0	335,0
O cümlədən mal əti (min ton)	95,9	112,4	129,8	131,0	132,9	135,6	137,9
Qoyun əti (min ton)	53,7	70,0	70,9	75,2	79,1	80,8	85,3
Donuz əti (min ton)	2,1	0,8	0,7	0,5	0,5	0,5	0,5
Quş əti (min ton)	46,3	61,7	97,2	95,5	104,3	109,1	112,0
Bir baş iribuynuzlu mal-qaraya düşən gündəlik çəki artımı (qramla)	167	172	238	236	248	245	250
Bir baş qoyun və keçiyə düşən gündəlik çəki artımı (qramla)	37	34	35	36	36	36	39

Mənbə: ARDSK, 2021.

Məlum məsələdir ki, heyvandarlıq təsərrüfatlarının, o cümlədən ətlik istiqamətli təsərrüfatların gəlirləri birbaşa istehsalın məhsuldarlığından asılıdır. Bu da yüksək məhsuldarlığın əldə olunmasının əhəmiyyətini ön plana çıxarır. Yüksək məhsuldarlığa təsir edən amillər isə

aşağıdakılardır:

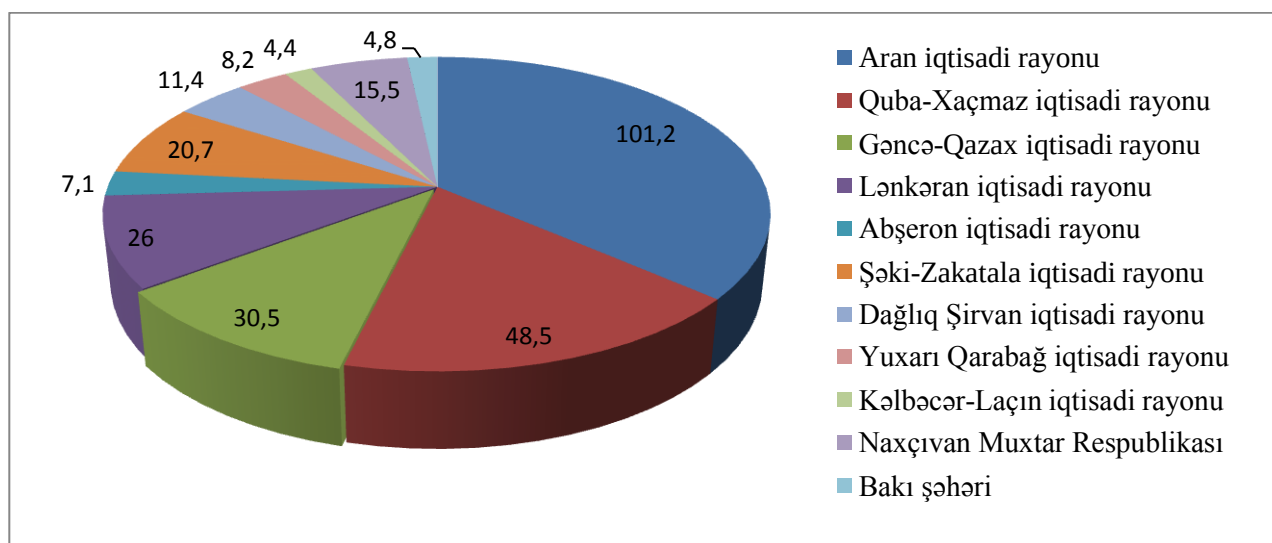
- Yüksək məhsuldarlığa malik cinslərin yetişdirilməsi;
- İnnovasiyalı idarəetmə, davamlı nəzarət, işin optimal təşkili;
- Yüksək keyfiyyətli yemlərlə yemləmə, məhsuldarlığa və bədən quruluşuna uyğun yemləmənin təşkil olunması və qənaət.

Azərbaycanda iribuynuzlu mal-qaranın ümumi sürüsündə ətlilik istiqamətli mal-qaranın xüsusi çəkisi 40%-dən çoxdur. Məlumdur ki, ət istehsalının miqdarı bilavasitə ölkədəki ətlilik istiqamətli mal-qaranın, qoyun keçinin, quşların, donuzların baş sayından bilavasitə asılıdır. Ona görə də ilk növbədə heyvandarlıq məhsullarının istehsalı üçün ölkədəki mövcud xammal mənbələrini araşdırmaq.

Cədvəl 2-dən göründüyü kimi, heyvandarlıq üzrə bütün göstəricilərdə 2005-ci ilə nisbətən artım tempi müşahidə edilir. Ancaq aydın olur ki, iribuynuzlu mal-qaranın sayı son 5 ildə 61,7 min baş, qoyun-keçinin sayı 341,3 min baş, donuzların sayı 0,6 min baş azalmışdır. Onu da qeyd etmək ki, donuzların baş sayı 2005-ci ilə nisbətən 4,2 dəfə azalmışdır. Məlumat üçün bildirək ki, 1990-cı ildə respublikada donuzların sayı 202 min baş, yəni indikindən 39 dəfə çox idi. İribuynuzlu mal-qaranın və qoyun-keçinin baş sayının azalmasına baxmayaraq, bu dövr ərzində ət istehsalı ümumilikdə son 5 ildə 12% artmışdır. Bu o deməkdir ki, ət istehsalı heyvandarlığın intensiv inkişafı nəticəsində artmışdır. Belə ki, cədvəldən də göründüyü kimi iri buynuzlu mal-qaranın gündəlik çəki artımı son 5 ildə 50% artmışdır. Kəsim üçün satılmış mal-qaranın orta çəkisi illər üzrə sabit artaraq 2019-cu ildə 262 kq-a çatmışdır. Son 15 ildə mal əti 44%, qoyun-keçi əti 59%, quş ətinin istehsalı isə 2,4 dəfə artmışdır (ARDSK, 2021).

Respublikanın iqtisadi rayonları üzrə ət istehsalını nəzərdən keçirək.

Diagram 1. İqtisadi rayonlar üzrə ət istehsalı



Mənbə: ARDSK, 2021.

Diagram 1-dən aydın olur ki, ət istehsalının əsas ağırlığı Aran iqtisadi rayonunun payına düşür. Aran, Quba-Xaçmaz və Gəncə-Qazax iqtisadi rayonları ümumi ət istehsalının yarıdan çoxunu, yəni 54%-ni verir. DSK-nin bu hesabatında ölkə üzrə ət istehsalı ilə iqtisadi rayonlar üzrə ət istehsalının çəmində fərq aşkar olunur və təəssüf ki, bu hala cədvəldə aydınlıq gətirilmir. Diagramdan həmçinin aydın olur ki, Azərbaycanda heyvandarlığın inkişafında ciddi rol oynayacaq amillərdən biri də işğaldan azad olunmuş iqtisadi rayonların ərazilərinin potensialından istifadə etmək perspektividir. Azad olunmuş Yuxarı Qarabağ, Kəlbəcər-Laçın iqtisadi rayonlarında heyvandarlıq tarixən güclü inkişaf etmişdir. Bu baxımdan, onların azad olunması və bu potensialdan istifadə olunması heyvandarlığı daha da inkişaf etdirmək üçün əlverişli şərait

yaradacaqdır.

Heyvandarlıq məhsullarının istehsalını stimullaşdırmaq məqsədilə 2020-ci ilin yanvarın ayından etibarən heyvandarlıq və quşçuluq təsərrüfatlarında istifadə olunan yem və yem əlavələrinin satış dövrüyyəsi ƏDV-dən azad edilib. Bu da heyvandarlıq məhsullarının maya dəyərində böyük çəkiyə malik olan məsarifin nisbətən azalmasına səbəb olmuşdur. Azadolma dövrü 4 illik müddəti əhatə edəcəkdir.

Heyvandarlıq məhsullarının istehsalının inkişafının stimullaşdırılması istiqamətində iribuynuzlu mal-qaranın sığortalanmasının böyük əhəmiyyəti var. Bunun üçün lazım olan prosedurlar tezliklə başlanmalı və tezliklə də başa çatdırılmalıdır. Bu prosesin başlanmamasının əsas səbəbi kimi mövcud heyvanların birkalanması, tam uçotunun qurulması prosesinin aparılmaması göstərilir. Bu işi Qida Təhlükəsizliyi Agentliyi həyata keçirməli, bütün heyvanları qeydiyyatda almalıdır. Ümid etmək olar ki, 2021-ci ilin sonunadək bu proses yekunlaşacaq və heyvandarlıqla məşğul olan sahibkarlar da sığorta sisteminin yaratdığı üstünlüklərdən faydalana biləcəklər.

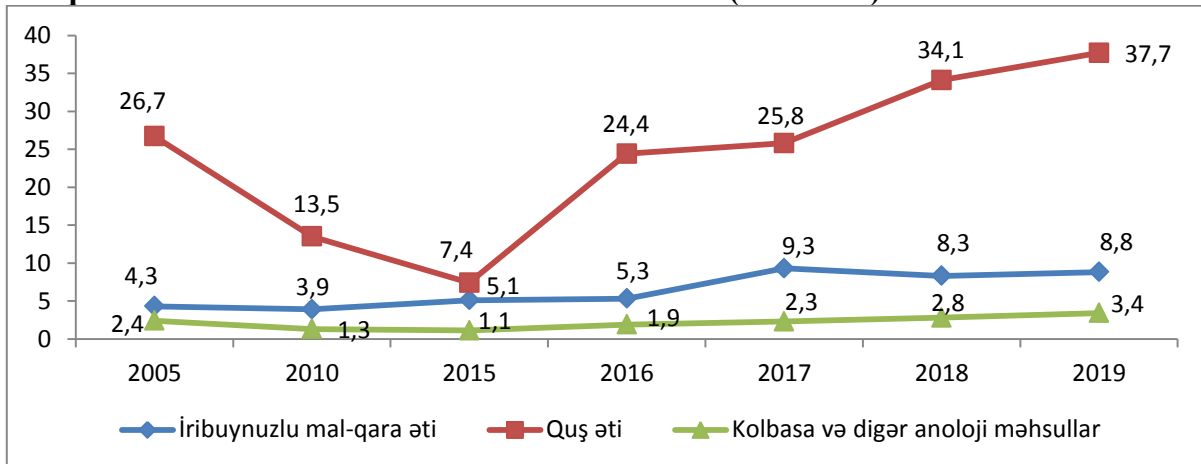
Ət emalı məhsullarının mövcud durumu və inkişaf istiqamətlər

Ət və ət məhsulları bazarının mövcud vəziyyəti əhalinin ərzaq təminatı və sağlam qidalanma, habelə ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi baxımından əsas məsələlərdən biri hesab olunur. İnsanın sağlam yaşaması üçün onun yetərli miqdarda karbohidrat, yağ və protein qəbul etməsi önəmlidir. Beynəlxalq araşdırmalara görə, insanın sağlam qidalanması üçün hər kəs bədən çəkisinin 1 kq-ı üçün təqribən 0.8-1.4 qram arası protein istehlak etməlidir. Bu mənada heyvan mənşəli proteinin mühüm mənbəyi kimi ət və ət məhsulları çox önəmli hesab olunur.

Qeyd etdiyimiz kimi ölkədə 2019-cu ildə 335,7 min ton ət istehsal edilmişdir. İstehsal olunan ətin çox az miqdarı emal olunur, əsas hissəsi emal olunmadan birbaşa istehlak olunur. Ona görə də kolbasa istehsalı 2019-cu ildə cəmi 17,7 min ton olmuşdur ki, bu da ümumi ət istehsalının 5,3%-i deməkdir. Onu da qeyd etməliyik ki, son 5 ildə kolbasa istehsalı 5,4 dəfə artmışdır.

Ət və ət məhsullarının idxal dinamikasına nəzər salaq.

Diagram 3. Ət və ət məhsullarının idxal dinamikası (min tonla)



Mənbə: ARDSK, 2021.

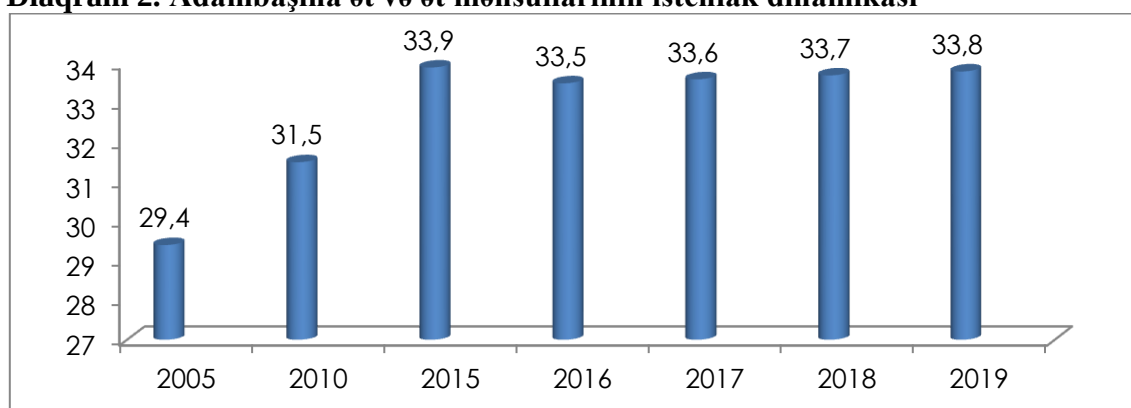
Diagram 3-dən göründüyü kimi, ət və ət məhsullarının hər üç mövqeyi üzrə idxal rəqəmləri sabit olaraq artmışdır. Xüsusilə də quş əti idxalında bu vəziyyət daha pisdır. Belə ki, 2015-ci ilə nisbətən 2019-cu ildə quş əti idxalı 5,1 dəfə artmışdır. Başqa sözlə, 2015-ci ildə 6,2 mln dollar məbləğində quş əti idxal edirdikdə, 2019-cu ildə bu rəqəm 7.1 dəfə artaraq 43,8 mln dollara çatmışdır. Bu həm də onu göstərir ki, idxal olunan quş ətinin məhsul vahidinə ödənilən məbləğ 39% artmışdır. Məhsul vahidinə ödənilən məbləğ artımı digər iki idxal məhsulunda da müşahidə

olunur. 2019-cu ildə ət və ət məhsullarının idxalı üçün ümumilikdə 83 mln dollar vəsait ödənilmişdir. Ümumiyyətlə dünyada təkcə ət və ət məhsullarının deyil, ərzaq mallarının qiymət artımı müşahidə edilir və proqnozlara görə bu qiymət artımları 2021-ci ildə də davam edəcəkdir. Ümumiyyətlə, global iqlim dəyişikliklərinin təsiri ilə yaxın və ortamüddətli dövrdə dünya ərzaq bazarında qiymətlərin davamlı olaraq artacağı gözlənilir. Buna görə də Azərbaycan strateji ərzaq məhsullarının istehsalının artırılması istiqamətində səylərini artırmalıdır.

Onu da qeyd etməliyik ki, 2019-cu ildə ölkəyə idxal olunan iribuynuzlu diri heyvanların gətirildikləri ölkələri və qiymətlərini analiz edərkən məlum olur ki, bu heyvanların əksəriyyəti damazlıq məqsədi ilə deyil, bir müddət saxlanıb ət kəsimində istifadə edilmək üçün gətirilmişdir. DSK-nın məlumatına əsasən, 2019-cu ildə 104847 baş, yəni 48 mln ABŞ dolları dəyərində iribuynuzlu diri heyvan idxal olunmuşdur. Bunun cəmi 3%-i damazlıq məqsədilə gətirilmiş, qalan heyvanlar isə müəyyən müddət bəslənilərək kəsimdə istifadə edilmək üçün idxal edilmişdir.

Ölkə üzrə adambaşına ət və ət məhsulları istehlakının dinamikasına nəzər yetirək.

Diagram 2. Adambaşına ət və ət məhsullarının istehlak dinamikası



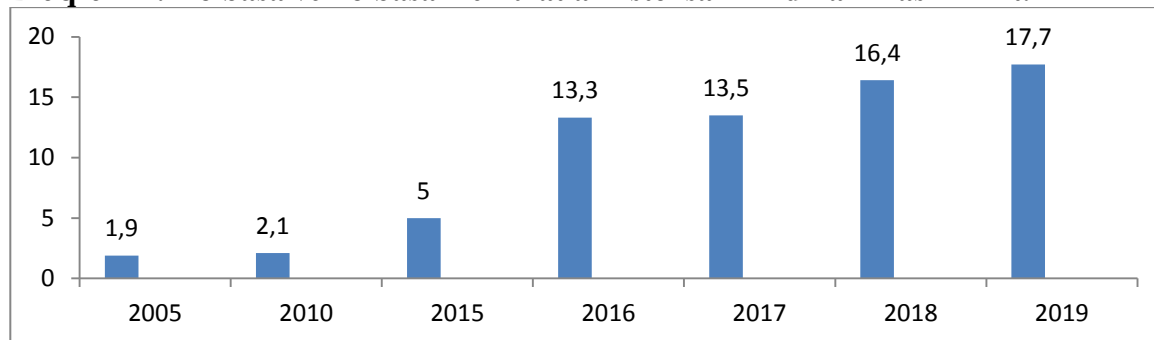
Mənbə: ARDSK, 2021.

Diagram 2-dən göründüyü kimi ət və ət məhsullarının adambaşına istehlakı 2015-ci ildə daha yüksək olmuş, sonrakı illər bir qədər azalmışdır.

Bu nəticəyə gəlmək olar ki, ət və ət məhsullarının həm istehsalı, həm də idxalı artmışdır. Bunun müqabilində adambaşına düşən məhsulların istehlakı əslində artmalı idi. Ancaq diagram 2-dən məlum olur ki, adambaşına istehlak 2015-ci ildən azalıb və son illər ciddi bir artım qeydə alınmayıb və əhalinin artım tempi də istehsalın və idxalın artım dinamikasına adekvat deyildir.

Qeyd etməliyik ki, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2014-cü il 6 iyun tarixli 182 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş minimum istehlak səbəti üzrə ərzaq normalarına əsasən əhali üzrə orta hesabla bir nəfər üçün ət və ət məhsullarının minimum istehlak norması 31,5 kq səviyyəsində hesablanmışdır. Dünya üzrə 2016-cı ildə bütün növlər nəzərə alınmaqla bir nəfərə ət istehlakı Azərbaycanda 33,5 kq, Ukraynada 46 kq, Qazaxstanda 44 kq, Rusiyada 60 kq, Avropa Birliyi ölkələrində orta hesabla 69 kq. olub. Dünyada hər nəfər hesabı ilə ən çox ət istehlak edən ölkələr sırasında ABŞ (təqribən 97 kq), Avstraliya (94.8 kq), Uruqvay (81 kq) və Braziliyanı (77.2 kq) qeyd etmək olar. Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı bir nəfərə ət və ət məhsullarının istehlak normasını 78 kq səviyyəsində bəyan etmişdir.

Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatlarına əsasən ölkəmizin bütün növ ət və ət məhsulları ilə özünütəminat səviyyəsi 2015-ci ildəki 94,7 faizdən 2019-cu ildə 82,5 faizə qədər azalıb. Bu zaman mal əti və ət məhsulları üzrə özünütəminat imkanımız 91,8 faizdən 86,1 faizə, qoyun və keçi əti və ət məhsulları üzrə 99,3 faizdən 97,6 faizə azalıb. Nəzərə alsaq ki, bu hesablama zamanı xaricdən ətlik üçün gətirilib, burada 6 ay-1 ilə qədər bəslənəndən sonra kəsimə verilən heyvanlar da yerli istehsal kimi qeydə alınmaqla aparılır, onda alınan rəqəmlərin elə də mötəbər olmadığını söyləyə bilərik.

Diagram 4. Kolbasa və kolbasa məmulatları istehsalının dinamikası min t.

Mənbə: ARDSK, 2021.

Diagram 4-dən görünür ki, kolbasa və kolbasa məmulatlarının istehsalı sabit artım dinamikasına malikdir. Son 14 ildə istehsal 9,3 dəfə artmış, ancaq paralel olaraq ölkəyə idxal da 71% artmışdır.

Əgər ÜST-nin normativini (78 kq) əsas götürsək, bu gün Azərbaycanda 780 min ton ət istehlak edilməlidir. 2019-cu ildə ət və ət məhsullarının istehsalı bu tələbatdan 2,3 dəfə azdır.

Hal-hazırda ölkəmizdə ət və ət məhsullarının istehsal və emalı ilə əlaqədar irili-xırdalı 20-dək firma fəaliyyət göstərir. Onların 4-ü Naxçıvan MR-da yerləşir.

Ölkənin kolbasa və kolbasa məmulatları istehsalı sektorunda fəaliyyət göstərən firmalar əsasən aşağıdakılardır:

Bakı şəhərində olanlar:

1. "M&T" LTD firması (Hacı Turqay şirkəti) - 100-ə yaxın çeşiddə kolbasa və kolbasa məmulatları istehsal edir. Məhsulları Bakıda və Azərbaycanın bölgələrində "Sevimli Dad" firma mağazalar şəbəkəsi və iri marketlər vasitəsilə realizə edilir.

2. "Hakan Foods Azerbaijan Trading Co Ltd" MMC - 2001-ci ildən "Kral" markası altında kolbasa və digər kolbasa məmulatları istehsal edir.

3. "Orxan-SS" müəssisəsi ("C.F.-Kristal" kolbasa istehsalı).

4. "AL-SANA" MMC - 2014-cü ilin dekabr ayından fəaliyyət göstərir. "Payım" brendinin istehsalçısıdır.

5. "Ovçular ət və ət məhsulları" MMC - 1992-ci ildən Bakı şəhərində ət məhsullarının emalı üzrə ixtisaslaşmış müəssisə kimi fəaliyyət göstərir.

Abşeron rayonunda (Xırdalan şəhərində) yerləşənlər:

1. "Səhliyalı" kiçik müəssisəsi - 1996-cı ildə işə başlayıb. "1000 bərəkət, halal nemət" ət və ət məhsullarının istehsalçısıdır.

2. "Halal Dad" MMC - 2010-cu ilin avqustunda təsis edilib.

3. "Zəhmət-Ruzi" MMC-nin "Sab" şirkəti – İki sahədə - ət və süd məhsullarının istehsalı sektoru üzrə fəaliyyət göstərir.

4. "Ay-Min" MMC - "Flaqman" əmtəə nişanlı ət məhsulları istehsal edir.

Gəncə şəhərində olanlar:

1. "Halal Qida" MMC - 2008-ci ildə yaradılıb.

2. "Elba" MMC ("Elba 999" MMC) - 1999-cu ildən fəaliyyət göstərir. Şirkətin bir neçə rayonda filialları, o cümlədən Daşkəsəndə kəsim fabriki var.

Naxçıvan MR-da fəaliyyət göstərənlər:

1. "Bərəkət Ət Məhsulları Kompleksi" "Gəmiqaya Holding" Şirkətlər İttifaqına daxildir.

2. "M/M" kolbasa məmulatları müəssisəsi - Fiziki şəxsə məxsus müəssisədir.

3. "Hilal" ət və ət məhsulları istehsalı müəssisəsi.

Bu firmaların istehsal həcmələri, bazar payları haqqında məlumatlar əlçatan olmadığından ölkənin kolbasa və kolbasa məhsulları bazarındakı firmalararası rəqabətin real vəziyyətini qiymətləndirmək mümkün olmur.

Hal-hazırda Bakı şəhərinin girişində iki yerdə ət kombinatlarının tikintisi aparılır. Yaxın

zamanlarda onlar istifadəyə veriləcək. Həmin ət kombinatlarında bir gündə 5 min baş iribuynuzlu heyvanın kəsilməsi mümkün olacaqdır. Ət kombinatları istifadəyə verildəndən sonra Bakı şəhəri ətlə tam təmin olunacaqdır.

Hökumət heyvandarlıq məhsullarının daxili bazar qiymətlərini tənzimləmək üçün müəyyən güzəştlər tətbiq edir. Belə ki, 2019-cu ildə Vergi Məcəlləsinə edilən dəyişikliyə əsasən 2020-ci ilin yanvarından etibarən Azərbaycanda heyvan ətinin satış dövrü 4 il müddətində ƏDV-dən azad olunub. Bu maddənin müddəaları kəsilmiş və dondurulmuş ətlər istisna olmaqla, emala məruz qalan heyvan ətinə münasibətdə şamil edilmir.

Eyni zamanda quş ətinin satışının ƏDV-dən azad edilməsi müddəti də artırılıb. Quş ətinin satışı 2017-ci il yanvarın 1-dən 3 il müddətinə ƏDV-dən azad edilmişdi. Məcəlləyə edilən dəyişikliklə bu müddət daha 4 illiyə artırılıb.

Daha bir dəyişikliyə görə, heyvandarlıq və quşçuluq təsərrüfatlarında istifadə olunan yem və yem əlavələrinin satış dövrü ƏDV-dən azad edilib. Azadolma dövrü 4 illik müddəti əhatə edəcək.

Nəticə / Conclusion

Azərbaycanda əhalinin hər nəfər hesabı ilə illik ət və ət məhsulları istehlakı səviyyəsi (33.5 kq) hökumətin təsdiq etdiyi minimum istehlak səbəti üzrə normaya uyğun olsa da, Avropa üzrə orta istehlak göstəricisindən 2 dəfədən çox aşağıdır.

İstehlakın aşağı səviyyədə olması ölkədə ət və ət məhsullarının qiymətlərinin yüksək, əhalinin gəlirlərinin isə aşağı səviyyəsi ilə əlaqədardır.

Azərbaycanda ət istehsalının əsasən aşağıdakı amillər hesabına artırılması məqsəduyğundur:

- Mal-qaranın cins tərkibinin yaxşılaşdırılması, cins tərkibinin mütləq əksəriyyətinin yüksək məhsuldar cinslərin xeyrinə dəyişdirilməsi hesabına mövcud istehsalı 2 dəfə artırmağa imkan yaradardı;

- Damazlıq dövlət kənd təsərrüatı istehsalı müəssisələrində və özəl damazlıq təsərrüfatlarında yüksək məhsuldar damazlıq heyvanların yetişdirilərək heyvandarlıqla məşğul olan hüquqi və fiziki şəxslərə satılmasının təşkili;

- Lizinq yolu ilə güzəştli şərtlərlə ölkəmizə yüksək məhsuldar damazlıq heyvanların gətirilərək kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarına satılması;

- İneklərin və düyələrin süni mayalandırılmasının daha da gücləndirilməsi;

- Azərbaycanda tətbiq edilən aqrar sığorta mexanizmi vasitəsilə ölkədə kənd təsərrüfatı heyvanlarının sığortalanması nəzərdə tutulur və bu proses tezliklə başa çatdırılmalıdır;

- Yay və qış otlaqlarının yaxşılaşdırılması, onların eroziyaya uğrayaraq səhrələşməsinin qarşısının alınması, yem əkinlərinin məhsuldarlığının artırılmasına diqqət verilməlidir. Qoyunların qış otlaqları ilə təmin olunması cəmi 31 faiz, yay otlaqları ilə tələbat isə 20% ödənilməsinə görə onların məhsuldarlığının artırılmasına ciddi ehtiyac vardır;

- Ölkədə yem bitkilərinin əkin sahələrini genişləndirməklə möhkəm yem bazasının yaradılması heyvandarlığın inkişaf etdirilməsində vacib məsələlərdən biridir. Xüsusilə, yem istehsalını artırmaq məqsədilə təbii yem bazası olan çəmən və otlaqların yaxşılaşdırılması üçün real tədbirlər həyata keçirilməklə, mal-qaranın tam qiymətli balanslaşdırılmış yemlərlə yemləndirilməsinə nail olmaq mümkündür.

- Ətlik mal-qaranın kökəldilməsi üçün müasir kökəltmə komplekslərinin yaradılması məqsəduyğundur. Azərbaycan şəraiti üçün 1200-3000 başlıq kökəltmə komplekslərinin yaradılması daha optimaldır. Bu tədbirlər həyata keçirilərsə, ət istehsalını ən azı 20% artırmaq olar.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat / References

- Alıyev İ. (2008). Qloballaşma şəraitində aqrar sahənin dayanıqlı inkişafının təmin olunmasının sosial-iqtisadi problemləri. Bakı: Elm, 391 s.
- ARDSK (2021). Dövlət Statistika Komitəsi. https://www.stat.gov.az/source/food_balances/. İstinad tarixi: iyun, 2021.
- Əliyev T. (2019). Klasterlər: Beynəlxalq təcrübə və innovativ inkişaf. Bakı: Elm və Bilik, 2019, 536 s.
- HIIDP (2019). “Azərbaycan Respublikasında 2019-2023-ci illərdə heyvandarlığın intensiv inkişaf etdirilməsinə və öyrüş-otlaq ərazilərinin səmərəli istifadə olunmasına dair” Dövlət Proqramı. http://aeim.gov.az/uploads/qanunvericilik/dovlet_proqramlari/2019-2023-.pdf. İstinad tarixi: iyun, 2021.
- İbrahimov İ. (2016). Aqrar sahənin iqtisadiyyatı. Monoqrafiya, 653 səh. <http://lib.bbu.edu.az/files/book/1029.pdf>. İstinad tarixi: iyun, 2021.
- Lisitsyn A.B. (2008). Teoriya i praktika pererabotki myasa. Izdatel'stvo: M.: Editorial servis. <http://www.deli.ru>. Data obrashcheniya: may, 2021.
- Mehdiyev A. (2017). Azərbaycanda ət və ət məhsulları istehsalı sektoru: problemlər və perspektivlər (kolbasa və kolbasa məmulatları təmsalında). http://edf.az/uploads/documen ts/azer-mehtiyev_et-ve-et-mehsullari_tedqiqat.pdf. İstinad tarixi: mart, 2021.
- OECD (2021). <https://data.oecd.org/agroutput/meat-consumption.htm#indicator-chart>. Retrieved: June, 2021.
- Quliyev E. (2015). Aqrar iqtisadiyyat. <http://anl.az/el/Kitab/2015/Azf-286586.pdf>. İstinad tarixi: aprel, 2021.
- SYX (2018). Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və emalına dair Strateji Yol Xəritəsi <https://president.az/articles/22110>. İstinad tarixi: may, 2021.
- Sadıqov Y. (2018). Azərbaycanda aqroemal sahəsinin müasir vəziyyəti və inkişaf perspektivləri. Bakı: Avropa.

Производство мяса и мясных продуктов в Азербайджане: текущая ситуация и тенденции развития

Юнус Садыгов

к.э.н., доцент, Национальная Академия Наук Азербайджана

Институт Экономики, ведущий научный сотрудник

E-mail: y.sadikhov@mail.ru

Резюме. Одним из важнейших направлений с точки зрения обеспечения продовольственной безопасности и усиления продовольственного обеспечения населения является сектор мяса и мясопродуктов. Развитие этого сектора также имеет особое значение с точки зрения развития ненефтяного сектора и снижения зависимости страны от импортных продуктов питания. В статье анализируется и оценивается текущее состояние производства и переработки мяса в Азербайджане, даются информация и рекомендации по перспективам развития. Вместе с тем, показывая направления развития переработки мяса и мясопродуктов, было обосновано, что это один из видов деятельности с экономическим эффектом среди сельхозпродукции за счет своей рентабельности. Подчеркнута необходимость запуска в стране предприятий по переработке мяса и мясопродуктов и современных мясоперерабатывающих предприятий. Развитие животноводства, в том числе мяса и мясных продуктов, было определено в качестве приоритетной области для повышения конкурентоспособности и эффективности в ненефтяном секторе Азербайджана.

Ключевые слова: животноводство, колбасы, производство мяса, птица, мясные продукты, мясной скот, племенные животные, импорт, агрострахование.